

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ОПІКУНСЬКО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЯВИЩА

THE THEORETICAL-METHODOLOGICAL THE REALIZATION OF TUTELAGE-EDUCATIONAL ACTIVITY AS A SOCIAL-PEDAGOGICAL FACTOR

У статті обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження опікунсько-виховної діяльності у вітчизняній педагогічній теорії та практиці, відсутність її цілісного вивчення, значущість історичного досвіду теоретичних і методичних засад опікунсько-виховної діяльності в Україні. Зокрема, розкривається сутність таких понять, як опіка й опікунсько-виховна діяльність. Основна увага зосереджена на теоретико-методологічних засадах опікунсько-виховної діяльності в Україні як соціально-педагогічного явища та як цілеспрямованого й тривалого процесу.

На основі психолого-педагогічної літератури проаналізовано основні підходи до поняття опікунсько-виховної діяльності. Зазначається також, що важливо, щоб опікунсько-виховна діяльність здійснювалась професійно-компетентними фахівцями (соціальний педагог, психолог, вихователь), які володіють теоретико-методологічними основами для розуміння загальних закономірностей, принципів, особливостей, форм і методів опікунсько-виховної діяльності як надзвичайно важливого психолого-педагогічного процесу.

Ключові слова: діти-сироти, опіка, опікунсько-виховна діяльність, педагогіка.

В статті обґрунтовано актуальність і цілеспрямованість дослідження опікунсько-виховної діяльності в українській педагогічній теорії та практиці, відсутність її цілісного вивчення, значущість історичного досвіду теоретичних і методичних засад опікунсько-виховної діяльності в Україні. Зокрема, розкривається сутність таких понять, як опіка й опікунсько-виховна діяльність. Основна увага зосереджена на теоретико-методологічних засадах опікунсько-виховної діяльності в Україні як соціально-педагогічного явища та як цілеспрямованого й тривалого процесу.

На основе психолого-педагогической литературы проанализированы основные подходы к понятию попечительско-воспитательной деятельности. Отмечается также, что важно, чтобы попечительско-воспитательная деятельность осуществлялась профессионально-компетентными специалистами (социальный педагог, психолог, воспитатель), которые обладают теоретико-методологическими основами для понимания общих закономерностей, принципов, особенностей, форм и методов попечительско-воспитательной деятельности как важнейшего психолого-педагогического процесса.

Ключевые слова: дети-сироты, опека, попечительско-воспитательная деятельность, педагогика.

The article substantiates the relevance and expediency of the investigation of guardianship activities in the domestic pedagogical theory and practice, the lack of its holistic study, the significance of the historical experience of theoretical and methodological foundations of trusteeship activities in Ukraine. In particular, the essence of such concepts as guardianship and trusteeship activity is revealed. The main attention is focused on the theoretical and methodological principles of guardianship activity in Ukraine as a social and pedagogical phenomenon and as a purposeful and long-lasting process.

On the basis of psychological and pedagogical literature, the main approaches to the concept of guardian-educational activity are analyzed. It is also noted that it is important that the trusteeship and educational activities should be carried out by professionally competent specialists (social pedagogues, psychologists, educators) who possess the theoretical and methodological grounds for understanding the general laws, principles, features, forms and methods of the guardianship activity as an extremely important psychological and pedagogical process.

Key words: orphan, tutelage, tutelage-educational activity, pedagogy.

УДК 159.9:316.6:364-482

Лялюк Г.М.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри психології діяльності
в особливих умовах
Львівського державного університету
внутрішніх справ

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Проблема сирітства для українського суспільства є однією з проблем, що виходить на рівень держави. Нестабільна соціально-економічна, політична ситуація в Україні, воєнні дії на Сході загострили низку соціальних явищ, а саме зuboжіння населення, безробіття, трудову міграцію, що призвело до зниження виховних функцій сім'ї. Загалом збільшилась дитяча бездоглядність, безпритульність, ускладнилися прояви поведінкових девіацій. Хоча Україна й визнала сім'ю пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, однак через нерозвиненість сімейних форм опіки в Україні значна кількість дітей цієї категорії продовжує

виховуватись в інтернатних закладах різного типу, дитячих будинках.

Тому закономірним є посилення уваги науковців і прогресивної педагогічної громадськості до проблем опіки й опікунсько-виховної діяльності.

В Україні теорія і практика опікунсько-виховної діяльності упродовж віків базувалась на загальнолюдських цінностях – гуманізмі, співчутті, милосерді, добрі, сумлінні, любові. Турбота про підростаюче покоління вимагає нових підходів до функціонування опіки й опікунсько-виховної діяльності, побудованої на засадах гуманізму. Потребують удосконалення форми та методи опікунсько-виховної діяльності дітей-сиріт у системі освіти, дитячих будинках та інтернатах зокрема.

Актуальність наукового осмислення проблеми й доцільність дослідження підтверджують виявлені суперечності між:

- проголошенням державою курсу на деінституалізацію інтернатних закладів і дитячих будинків, необхідності розширення сімейних форм опіки й реальним зростанням кількості дітей-сиріт, збільшенням загрози виникнення соціального сирітства в Україні;

- тенденцією інтегрування України до європейського освітнього простору й потребою збереження традицій опікунсько-виховної діяльності і задоволення опікунських потреб у вітчизняній педагогічній теорії та практиці;

- об'єктивною необхідністю забезпечення належної опіки й виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, і недостатнім рівнем узагальнення та систематизації вітчизняного досвіду опікунсько-виховної діяльності в українській педагогіці;

- потребою комплексного сприймання опікунсько-виховної діяльності та внутрішнім дисбалансом між її окремими компонентами;

- об'єктивною потребою ефективно розв'язувати проблеми опікунсько-виховної діяльності в Україні й недостатністю осмислення історичного розвитку опікунсько-виховної діяльності в педагогічній теорії та практиці, що перешкоджає створенню й реалізації науково обґрунтованих концепцій опікунсько-виховної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

«Опіка», «опікунсько-виховна діяльність» є складним багатоаспектними поняттями, зміст яких доповнюється, розширюється, поглиблюється зі зміною суспільно-політичних, соціально-економічних умов держави.

В Україні тематика опікунсько-виховної діяльності лише починає розвиватися, зокрема, шляхом видання перекладних іншомовних праць із цієї тематики таких відомих дослідниць, як С. Бадора [2], Д. Мажец [8] та ін., підготовки окремих статей і монографій [11; 13; 14], а також дисертацій, які стосуються історико-педагогічного контексту дослідження опікунсько-виховної діяльності чи методичних аспектів виховної роботи педагогів дитячих будинків, інтернатних установ, проблематики створення прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу й інших форм позайнституційної опіки.

Дефініцію «опікунське виховання» розглядає опікунська педагогіка – «наука про між людську опіку (особливо над дітьми), про її різноманітні виховні аспекти та про опікунські властивості виховання. Її змістовими складовими є теорія між людської опіки; теорія виховання за допомогою опіки; теорія опікунського виховання» [14, с. 26].

У деяких наукових джерелах можна зустріти термін «опікунсько-виховна педагогіка». Теорія міжлюдської опіки складається з двох важливих

наукових пластів – теорії людських потреб і теорії діяльності із задоволення цих потреб; теорія виховання за допомогою опіки розглядає принципи опіки, види, форми й технології опіки; теорія опікунського виховання аналізує форми виховання (а також навчання), в яких учитель чи вихователь у процесі опікунських дій стосовно своїх учнів задовольняє їхні (як правило, загальні) потреби – в досягненні успіху, належності до групи, самореалізації, позитивної атмосфери життя, справедливості тощо [14, с. 26].

Проблеми дітей-сиріт у сучасній Україні та шляхи їх вирішення є предметом вивчення Г. Бевз, О. Безпалько, Л. Волинець, Л. Завацької, І. Зверєвої, І. Іванової, А. Капської, О. Карпенко, Н. Комарової, І. Пеші, В. Поліщук та ін. Вітчизняний досвід виховання й опіки дітей-сиріт початку ХХ ст. висвітлено в працях Б. Грінченка, В. Одоєвського, К. Ушинського та ін. Дослідження в галузі соціального розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснювали радянські вчені: А. Довгалецька, Н. Іванова, О. Заводіліна, А. Ліханов, А. Макаренко, Я. Мамонтов, В. Сухомлинський та ін. У контексті досліджуваної проблеми цінними є історико-педагогічні розвідки з проблем виховання й опіки дітей, позбавлених батьківського піклування, виконані В. Бондаренко, І. Голубочкіною, Т. Завгородньою, В. Федяєвою.

Багатий теоретико-практичний досвід опікунсько-виховної діяльності накопичено науковцями Західної Європи та США. У наукових дослідженнях представлено розмаїття, а часом і суперечливість між дефініціями й поняттями «опіка», «опікунська діяльність», «опікунсько-виховна діяльність».

Ученими проаналізовано феномен соціального сирітства, форми й методи опіки над дітьми в період трансформації суспільного устрою, опіки в сучасному цивільному законодавстві.

Однак варто підкреслити факт, що ні історико-педагогічний аспект дослідження опікунсько-виховної діяльності, ні методичний чи навіть теоретичний контексти наукового вивчення процесу виховання дітей-сиріт не вичерпують потреби глибокого теоретико-методологічного обґрунтування опікунсько-виховної діяльності як соціально-педагогічного явища та як цілеспрямованого й тривалого процесу, що, маючи завдання забезпечувати допомогу в реалізації потреб (особливо таких, які власними зусиллями індивід не здатний реалізувати), сприятимуть розвитку особистості в усіх сферах життєдіяльності й соціальній адаптації, вихованню та соціалізації дітей і молоді.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Залишаються невідпрацьованими шляхи ефективно опікунсько-виховної діяльності, потребують удосконалення методи, технології з метою надання професійної допомоги та підтримки дітям, що залишились без піклу-

вання батьків. Необхідною постає проблема впровадження інноваційних підходів з метою надання професійної допомоги дітям-сиротам.

Тому це вимагає аналізу й уточнення змісту ключових для педагогіки завдань. Потребують аналізу та корегування змісту поняття «опіка», «опікунська діяльність», «опікунсько-виховна діяльність».

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методологічні засади опікунсько-виховної діяльності в Україні як соціально-педагогічного явища та як цілеспрямованого й тривалого процесу.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній психолого-педагогічній літературі активно досліджуються різні напрями соціально-педагогічної діяльності, поняття опікунсько-виховної діяльності серед них майже не зустрічається. Прийняття й уведення в обіг поняття «опікунсько-виховна діяльність» – це актуальне питання сьогодення.

Вивчення тлумачення поняття «опіка» засвідчило, що воно є багатоаспектним поліфункціональним терміном, який у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. переосмислюється й уточнюється як у вітчизняній, так і зарубіжній педагогічній науці.

Поняття «опіка» по-різному трактується в науковій літературі. Частина авторів звужує це поняття виключно до системи матеріальної допомоги. Інші розглядають його в широкому контексті й уважають, що опіка не лише надає потрібні засоби, а й бере на себе відповідальність за долю підопічного, керуючи використанням цих засобів.

Дослідження проблем опіки та виховання дітей-сиріт посідає місце на стику декількох наук – теорії та методики виховання, історії педагогіки, соціології, соціальної педагогіки, психології, філософії, правознавства. В українській педагогічній науці поняття «опікунсько-виховна діяльність» не належить до чітко обґрунтованих і визначених.

Дефініція «опікунсько-виховна діяльність» тісно пов'язане з «опікою над дітьми». Теоретичний конструкт «опіка над дитиною» є багатоаспектним поняттям, що переосмислюється й уточнюється. Поки що немає єдиної думки щодо питання, хто з дітей має бути охоплений опікою. Окремі дослідники (Т. Завгородня, Н. Лисенко, Н. Савченко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, М. Чепіль) стверджують, що опікою мають бути охоплені всі діти, натомість інші (І. Зверєва, О. Коваленко, Л. Коваль, В. Костів, С. Хлєбик, О. Шишко) виокремлюють лише дітей, позбавлених природного опікунського середовища, або недієздатних. Отже, опікунсько-виховну діяльність можна розглядати в широкому значенні – як діяльність системи органів державного управління, закладів освіти, родини, прийомної сім'ї, опікунсько-виховних установ, спрямовану на забезпечення дітям необхідних умов для задоволення їхніх потреб у повсякденному житті й організацію і здійснення виховних впливів з метою

гармонійного, всебічного розвитку дитини, підготовки їх до майбутнього життя. У вузькому значенні – це діяльність дорослих, спрямована на задоволення базових потреб дітей, які опинилися в скрутній життєвій ситуації, створення психолого-педагогічних умов для формування особистості, її успішної соціалізації.

У наукових дослідженнях з теорії і практики опікунства здійснені спроби класифікувати види та форми опіки й опікунської діяльності. Установлено, що критеріями виокремлення видів опіки та відповідних їм форм є середовище, в якому відбуваються опікунські дії (повна, часткова), вид виховної опіки, визначений опікунською функцією різних інстанцій (виховна опіка творчого характеру, компенсаційна й доповнювальна, спеціальна), тривалість здійснення опікунських дій (довготривала, короткотривала, постопіка), зв'язок із видами виховання (сімейна, соціальна, релігійна (конфесійна), корекційно-адаптаційна опіка), суб'єкти опікунської діяльності (державна, громадська опіка), характер опікунсько-виховних взаємин (гуманістичний, тоталітарний), форма здійснення опікунської діяльності (колективна, групова, індивідуальна), ступінь новизни (традиційні та інноваційні форми опіки) [11].

У визначенні поняття «опіка» можна виділити кілька підходів. Перший – юридично-педагогічний: «Опіка (піклування) – особлива форма державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без піклування батьків». Здобувши незалежність, Україна проголосила про дотримання міжнародних угод і правил, у тому числі й тих, які забезпечують охорону прав людини та дитини. Діти, позбавлені тимчасової чи постійної опіки з боку батьків, які не в змозі займатися ними, потрапляють під опіку інституційних або сімейних форм. Це зазначено в Конвенції ООН про права дитини, прийнятій Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20.11.1989, яка набула чинності 02.09.1990. Цей документ ратифікований Постановою Верховної Ради України від 27.02.1991 № 789 XII (78912) і чинний в Україні від 27.09.1991. Стаття 20 визначає право дитини на опіку: «Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою» [17]. Відповідно до цього розроблена нормативно-правова база захисту дитинства, яка регулює проблеми опіки дітей в Україні.

Другий, етимологічний, підхід – заступництво, догляд, турбота, піклування, покровительство. Традиції гуманного, бережного ставлення до немічних, бездолених людей, а особливо до дітей як найбільш беззахисних завжди притаманні українській культурі в різні історичні періоди розвитку. Проте опіка мала в основному громадський

характер і була, по суті, громадською соціальною допомогою, мала благочинний характер.

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття «опіка» так:

1. Піклування про кого-, що-небудь, догляд за кимось.

2. Постійний нагляд, контроль за чиїми-небудь діями, вчинками.

3. Організований і контрольований державою нагляд за недієздатними громадянами (малолітніми, душевнохворими і т. ін.), піклування про їхні особисті та майнові права й інтереси», «опікун – той, хто виявляє піклування про кого-небудь, доглядає когось», «опікунство – піклування, догляд, нагляд, контроль» [6, с. 847].

Дефініції «опіка», «піклування» в Енциклопедії освіти визначаються так: «Опіка – правова форма захисту особистих і майнових прав неповнолітніх, які з різних причин залишились без батьківського піклування, особлива форма державної турботи про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Опіка встановлюється над дітьми до 14 років, а піклування – над дітьми у віці 14–18 років» [7, с. 607].

Третій, соціально-педагогічний, підхід із позицій сьогодення в широкому розумінні Т. Завгородня, Н. Лисенко, Д.-К. Мажец, Б. Ступарик трактують як «сукупність зусиль, обов'язків і дій, здійснюваних для того, щоб зробити ці умови оптимальними, використати їх доцільно для щонайповнішого розвитку дітей і молоді» [16, с. 152].

Соціально-педагогічна діяльність у державних інституціях опіки відображена М. Галагузовою, І. Дементьєвою, І. Зверєвою, А. Капською, Л. Марадахаєвим, Ф. Мустаєвою, Л. Нагавкіною, Л. Нікітіною, Р. Овчаровою, Л. Оліференко, С. Пальчевським, В. Сорочинською, Ю. Чернецькою, М. Шакуровою, В. Шкуркіною та іншими. Захищена низка дисертаційних робіт, присвячених вихованню дітей в умовах соціальної опіки, таких авторів: Є. Виноградової-Бондаренко, Р. Воляннюк, І. Зверєвої, А. Зінченко, О. Ільченко, Л. Ковальчук, І. Комар.

У посібнику «Соціальна педагогіка» Л. Коваль, І. Зверєва, С. Хлебнік «опіку» піклування» розглядають як «вид соціальних послуг спеціально-уповноважених органів держави, соціальних служб для молоді і громадян, спрямованих на виховання неповнолітніх, які внаслідок смерті батьків чи позбавлення батьківських прав, хвороби та з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також повнолітньої молоді, яка за станом здоров'я не може здійснювати свої права і виконувати покладені на неї обов'язки» [12, с. 23].

У широкому соціально-педагогічному значенні поняття «опікунсько-виховна діяльність» (за Д.-К. Мажец) можна розглядати як опікунсько-виховну систему на макрорівні, що передбачає загальні й організаційно-правові поло-

ження, сферу реалізованих суспільних потреб, напрями та форми опіки над дитиною, функціональні взаємозв'язки, освітні й опікунсько-виховні заклади та їхню компетенції, освітній і професійний статус фахівців. У вужчому педагогічному значенні «опікунсько-виховна діяльність» є сукупністю дій одного суб'єкта чи колективу з метою створення умов для задоволення потреб дітей і молоді [8].

Поняття «опіка», згідно з Л. Фуштей, уживається в таких основних значеннях: 1) як основа утворення родинних взаємин у ситуації, коли знаходиться певна частина дітей, які втратили батьків (діти-сироти) чи через різні причини позбавлені батьківського піклування, а також наявна певна категорія дорослих людей, які не мають/чи мають своїх дітей і виявляють своє бажання взяти одну дитину чи декількох таких дітей під опіку; у цих випадках держава офіційно юридично закріплює таке оформлення родинних взаємин через термін «опіка»; 2) як діяльність родичів (поєднаних кровноспорідненими зв'язками по різних лініях) чи близьких/нерідних осіб (емпатійно й альтруїстично налаштованих до дітей, позбавлених батьківського піклування), спрямована на турботу й підтримку цих дітей у задоволенні основних життєво необхідних потреб, захист їхніх інтересів у процесі особистісного становлення; 3) як діяльність окремих груп осіб, що представляють різні інституційні форми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (дитячі будинки, притулки, інтернатні заклади) [19].

Ураховуючи, що в дослідженні зосереджено увагу на вивченні державної опіки, за метрологічний орієнтир обрано дефініцію цієї категорії за С. Когут, яка вважає: «Опікунсько-виховна діяльність є складовою соціально-педагогічної діяльності, і це саме той вид діяльності, який реалізує соціальний педагог у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зміст такої діяльності наповнений особливим контекстом – це прийняття дитини у заклад, супровід дитини у закладі, допомога і сприяння соціалізації поза навчально-виховним закладом, створення оптимальних психолого-педагогічних умов для формування особистості» [13, с. 41].

Отже, дефініція «опікунсько-виховна діяльність» розглядається в контексті цілковитой, інституційної опіки дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Але опікунсько-виховна діяльність, на нашу думку, є складником діяльності не тільки соціального педагога, а й психолога та вихователів у закладах для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Опікунсько-виховна діяльність повинна бути комплексною, спрямованою на задоволення потреб дитини, забезпечення її психологічного комфорту, розвиток активності, творчості, відповідальності за виконання дій, уміння

самостійно приймати рішення, знайти своє місце в житті й жити у злагоді із самим собою та навколишнім світом. Важливо, щоб опікунсько-виховна діяльність здійснювалась професійно-компетентними фахівцями, які володіють теоретико-методологічними основами для розуміння загальних закономірностей, принципів, особливостей, форм і методів опікунсько-виховної діяльності як надзвичайно важливого психолого-педагогічного процесу.

Опіка й виховання тісно пов'язані між собою, але не є тотожними. Виховання, як зазначає С. Гончаренко, – це «процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів». Виховання в широкому розумінні – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства. Це і спеціально організований вплив виховних закладів, і соціально-економічні умови. У вузькому розумінні – планомірний вплив батьків і школи на виховання [5, с. 53].

В. Ягупов розглядає «виховання» в соціальному та педагогічному значеннях. У широкому соціальному значенні виховання – це передання соціального досвіду, накопиченого людством, від старших поколінь молодшим, у вузькому – спрямований вплив на людину суспільних інститутів з метою передання їй певних знань, навичок і вмінь гідної поведінки, формування наукових переконань, суспільних цінностей, моральних і політичних орієнтирів, життєвих настанов і перспектив. У широкому педагогічному розумінні виховання – цілеспрямований, організований і планомірний вплив вихователів, певного організованого соціального середовища на вихованця з метою формування його особистості, у вузькому – процес і результат виховної роботи, спрямованої на розв'язання конкретних виховних завдань» [20, с. 29].

Отже, виховання як спеціально розроблену певним суспільством систему засобів впливу на людину з метою формування її особистості відповідно до інтересів цього суспільства можна розглядати як спрямовану форму соціалізації. У понятті «виховання» увага акцентується на ролі зовнішнього впливу в розвитку особистості.

Над дослідженням проблем соціалізації та виховання у вітчизняній науці працювали філософи, соціологи, психологи й педагоги. Важливу роль відіграє визначення сутності процесу соціалізації як соціальної та педагогічної категорій. Соціалізацію визначають як процес засвоєння та подальшого розвитку індивідом соціально-культурного досвіду – трудових навичок, знань, норм, цінностей, традицій, які накопичувалися від покоління до покоління, процес включення індивіда в систему суспільних відносин і формування в нього соціальних якостей. Тобто, з одного боку, особис-

тість засвоює досвід минулих поколінь, установлюючи зв'язки із середовищем, а з іншого – прагне розвивати тенденцію до автономії, незалежності, свободи, формування власної позиції, неповторної індивідуальності. Варто зазначити, що процес соціалізації особистості ніколи не завершується, а продовжується безперервно протягом усього життя. Соціалізація може бути регульованою і спонтанною. Вона здійснюється як в освітніх закладах, так і поза ними.

Досліджуючи соціалізацію як процес становлення особистості, Н. Андреєнкова [1, с. 43] підкреслює взаємозв'язок процесів соціалізації та виховання, показує роль автономії індивіда в процесі соціалізації.

«Виховання визначається як процес організації сприятливого для розвитку та соціалізації особистості середовища, яке уможливорює реалізацію нею свого природного потенціалу, її зростання. На відміну від соціалізації, яка відбувається в умовах стихійної взаємодії особистості з соціальним довкіллям, виховання є процесом цілеспрямованим і контрольованим. Одна з суттєвих відмінностей полягає у тому, що виховання виступає своєрідним механізмом управління процесом соціалізації», – уважає І. Бех [3, с. 263].

У процесі соціалізації виховання надає якісну визначеність інших структурних елементів соціалізації, що характеризує її мету, спрямованість розвитку духовних інтересів і явищ.

Якщо виходити із сутності процесу виховання, то воно пов'язане з суб'єктивним впливом на свідомість, поєднання його з практикою, орієнтоване на формування мотивів соціальної поведінки. Виховання тим і сильне, що дає орієнтири в умовах суспільних перетворень. Виховання посідає особливе місце в духовному житті суспільства, втілює процес функціонування різних ідеологічних рекомендацій і водночас є практичним результатом їх реалізації. А це означає, що специфіка соціалізації як виховного механізму полягає в тому, що засвоєні особистістю зовнішні соціальні впливи набувають особистого змісту і значення. У результаті взаємодії особистості із соціальним середовищем виникають соціальні явища, якими є особистісні виховні механізми й особистісні якості людини, що знаходять узагальнене вираження в таких особистісних системах: соціальні потреби та зацікавленість; соціальні орієнтації та позиції; стратегічна організація поведінки; соціальна активність.

Вищезазначені особистісні системи мають гармонійно розвиватися, в іншому ж випадку соціалізація особистості не може стати повноцінною. Сутність процесу виховання можна розглядати як саморозвивальну систему, у якій удосконалюються не лише вихованці, виховна діяльність і її взаємодія з вихованцями, а й цілісний об'єкт, який як система є дещо більшим, ніж сукупність складників.

Отже, виховання – це процес формування, розвитку особистості, який включає як цілеспрямований зовнішній вплив, так і самовиховання особистості. Тобто соціалізація особистості є невід’ємною частиною її розвитку, а отже, і виховання також.

Тобто й виховання, і соціалізація спрямовані на засвоєння людиною сукупності знань, уявлень, поцінувань, умінь використовувати адекватні соціальним ситуаціям способи поведінки на засадах творчої інтерпретації соціального досвіду. Безумовно, кожний із цих процесів володіє своїми засобами вирішення цього завдання, дієвість яких значно підвищується за умови їх тісного поєднання, взаємодоповнення та взаємопроникнення.

Не можна не зважати й на те, що сьогодні все частіше виникає необхідність винайдення способів управління соціалізацією, адже «практичний досвід педагогічної діяльності перенасичений свідченнями негативного впливу соціуму на формування особистості, на «входження» молодого покоління у сферу соціальних відносин» [4, с. 233]. Одним із таких способів і є виховання, одна з важливих функцій якого полягає в прогнозуванні, що уможливорює перетворення індивідом дійсності з урахуванням певних ідеалів і цінностей. Тобто йдеться про відмову від традиційної «навздогінної стратегії» й надання пріоритету конструктивній переробці педагогічної реальності, а через неї – всього способу життєдіяльності суспільства.

У цьому контексті виховання набуває певних соціалізуючих рис. Однак це не означає ототожнення понять «виховання» й «соціалізація» або звуження соціалізації до виховання. На нашу думку, варто вести мову про піднесення виховання до рівня соціалізації, розгляду його як невід’ємного складника соціалізаційних процесів.

Отже, опіка має передусім задовольняти потреби дитини задля збереження її життя, зміцнення її фізичного і психічного здоров’я, створення належних умов для її нормального розвитку, соціалізації та соціальної адаптації, а завдання виховання – формувати такі риси характеру, якості та властивості особистості, які були б корисні як для неї самої, так і для суспільства. Отже, зі спорідненості цілей логічно випливає необхідність паралельного використання опіки й виховання в педагогічному процесі. Ця паралельність впливу опіки й виховання на підопічного, спорідненість цілей і важливість результатів їхньої спільної дії для формування особистості призводять до тісної інтеграції форм і методів педагогічної взаємодії між підопічним та опікуном, вихователем і вихованцем. Це, у свою чергу, сприяє підсиленню ефектів опікунських і виховних дій.

З огляду на це, вважаємо за доцільне використовувати термін «опікунсько-виховна діяльність», під яким розуміємо цілеспрямовані, відповідним чином сплановані дії (соціального педагога, пси-

холога, вихователів), які забезпечують основні вітальні потреби дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, сприятливі умови для всебічного розвитку особистості, певні потреби нормалізації її психологічного стану й соціальної ситуації, налагодженню стосунків з оточенням, соціалізації, соціальної реадaptaції й реінтеграції в соціумі.

Висновки. Опікунсько-виховна діяльність повинна бути комплексною, спрямованою на задоволення потреб дитини, забезпечення її психологічного комфорту, розвиток активності, творчості, відповідальності за виконання дій, уміння самостійно приймати рішення, знайти своє місце в житті й жити у злагоді із самим собою та навколишнім світом. Важливо, щоб опікунсько-виховна діяльність здійснювалась професійно-компетентними фахівцями (соціальний педагог, психолог, вихователь), які володіють теоретико-методологічними основами для розуміння загальних закономірностей, принципів, особливостей, форм і методів опікунсько-виховної діяльності як надзвичайно важливого психолого-педагогічного процесу.

Перспектива подальших наших наукових розвідок – вивчення вітчизняного досвіду опікунсько-виховної діяльності, систематизація історико-педагогічних, психолого-педагогічних і соціально-педагогічних досліджень з опікунсько-виховної діяльності в Україні. Напрацьовані матеріали стануть теоретичним і методичним підґрунтям для підготовки майбутніх фахівців до опікунсько-виховної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрєєнкова Н.З. Проблема социализации личности. *Социологические исследования*. 1970. Вып. 3. С. 43–44.
2. Бадора С. Теорія і практика опікунства в Польщі. Івано-Франківськ: Плай, 2000. 254 с.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. Київ, 1998. 204 с.
4. Братусь Б.С. Аномалии личности. Москва, 1988. С. 74–101.
5. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 375 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1440 с. С. 847.
7. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с. С. 607.
8. Мажец Д. Опіка над дітьми в добу суспільних змін. Івано-Франківськ: Плай, 2001. 226 с.
9. Ідея опіки дітей та молоді в історико-педагогічній науці: збірник друкованих праць / І.Ф. Миронюк, О.С. Рега, Т.К. Завгородня, І.В. Зайченко, І.Є. Курляк та ін. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет, 2005. 339 с.
10. Воляннюк Р.Я. Педагогічний аспект опіки дітей і молоді в Галичині (друга половина XIX – перша третина XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук:

спец. 13.00.01 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2005. 19 с.

11. Карпенко О. Опіка над дітьми у Польщі: історико-педагогічний аспект: монографія. Дрогобич: Редакційно видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2017. 658 с.

12. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебнік С.Р. Соціальна педагогіка/соціальна робота. Київ: ІЗМН, 1997. 392 с. С. 23.

13. Когут С. Навчальна дисципліна «теорія і методика опікунсько-виховної діяльності у закладах для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування» при підготовці магістрів соціальної педагогіки. *Наукові записки УКУ. Серія «Педагогіка. Психологія»*. Львів, 2014. Ч. IV. Вип. I. С. 39–47.

14. Курляк І. Опікунська педагогіка як нова дисципліна та майбутня спеціалізація фахівців для соціально-педагогічної сфери: теоретико-методологічний аспект. *Наукові записки УКУ. Серія «Педагогіка. Психологія»*. Львів, 2014. Ч. IV. Вип. I. С. 19–38.

15. Прийомні сім'ї для дітей-сиріт з функціональними обмеженнями / О.О. Яременко, Н.М. Комарова,

Р.Я. Левін та ін. Київ: Український інститут соціальних досліджень, 2001. 119 с.

16. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою: монографія / Т.К. Завгородня, Н.В. Лисенко, Д.-К. Мажец, Б.М. Ступарик (заг. ред.). Івано-Франківськ; Ужгород: Мистецька лінія, 2002. 152 с.

17. Правила опіки та піклування: Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 17 червня 1999 р. № 387/3680. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99>.

18. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів: довідкове видання / ред.: А.Й. Капська, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухова. Київ: [б. в.], 2000. 260 с.

19. Фуштей Л. Опіка й опікунське виховання дітей як предмет аналізу. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2007. № 1. С. 15–19.

20. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Либідь, 2002. 560 с. С. 29.